

HAMSUNS I ÆVENTYRLAND SETT I ET «GRENSELANDSPERSPEKTIV»

Kakhaber Loria

Sammendrag

At Hamsun er opptatt av grensetematikk, er vel kjent. Han krysser, bryter, oppløser eller trekker opp nye grenser, både geografisk, sjangermessig og biografisk. Hamsuns I Æventyrland. Oplevet og drømt i Kaukasien (1903) er karakteristisk i så måte. Verket beskriver reisen gjennom Russland og Kaukasus, men samtidig følger vi også en reise inn i fortellerens indre natur. I boken finnes ingen reell grense mellom virkelighet og fantasi. Alt er blandet sammen med hamsunsk estetisk kløkt. Grenseperspektivet manifesterer seg i boken på en rekke nivåer. Geografisk, fordi han krysser Store Kaukasus, dernest hans utvisking av grensen mellom drøm og virkelighet i fremstillingen av seg selv som bokens jeg-person, mm.

På Hamsuns tid var Sørkaukasus en del av Det russiske imperium og delt i guvernementer. Tbilisi var administrasjonssenter for hele Kaukasus og sete for tsarens stattholder. Guvernementsgrensene eksisterer ikke for Hamsun. Han trekker opp sine egne grenser mellom det han opplever som orientalsk og det han opplever som vestlig, både topografisk, religiøst og kulturelt. Han viser en åpenbar forkjærlighet for alt ikke-vestlig og ikke-kristent. Slik skaper han så å si sin egen «Orientalisme» i boken.

Abstract

It is common knowledge that Hamsun is concerned with border themes. He crosses, breaks, dissolves or draws new boundaries, both geographically, genre-wise and biographically. Hamsun's In Wonderland. Experienced and Dreamt in the Caucasus (1903) is characteristic in this respect. The work describes the journey through Russia and Caucasus, but at the same time we follow a journey into the narrator's inner nature too. There is no real boundary between reality and fantasy in the book. Everything is mixed with Hamsunic aesthetic ingenuity. The border perspective manifests itself in the book on a number of levels. Geographically, since he crosses the Great Caucasus, then his blurring of the boundary between dream and reality in the portrayal of himself as the book's first-person, etc.

In Hamsun's time the South Caucasus was part of the Russian Empire and divided into governorates. Tbilisi was the administrative centre of the entire Caucasus and the seat of the tsar's governor. The governorate boundaries do not exist for Hamsun. He draws his own boundaries between what he experiences as Oriental and what he experiences as Western, both topographically, religiously and culturally. He shows an obvious love for everything non-Western and non-Christian. This is the way he creates so to speak his own "Orientalism" in the book.

Nøkkelord

Kaukasus, orientalisme, grense, fiksjonisering, Det russiske imperium

At Hamsun generelt er opptatt av grensetematikk, er kjent for mange. Nobelprisvinneren fra 1920 er først og fremst opptatt med å krysse, bryte og oppløse, eller også å trekke opp nye grenser. Det gjør han ved mange ulike anledninger, ikke minst i geografiske, sjangermessige og biografiske sammenhenger. Hamsuns *I Æventyrland. Oplevet og drømt i Kaukasien* er karakteristisk nettopp i grensetematikkens kontekst. I verket beskrives tilsynelatende forfatterens reise gjennom Russland og Kaukasus, men samtidig følger vi også en reise inn i Hamsuns indre natur: «Det er i en stadig utveksling mellom «oplevet» og «drømt» at reiseskildringen finner sin form» (Wærp 1999, 261). Til tross for at det dreier seg om en reiseskildring, eksisterer det ikke i boken noen reell grense mellom virkelighet og skjønnlitterær fantasi. Alt er blandet sammen helt bevisst og med hamsunsk estetisk kløkt.

Selv om begrepet «grense» i dagens forskning kan betraktes og tolkes på mange ulike måter, og også kan innebære en filosofisk beskrivelse av flersidige og sammensatte fenomener, velger jeg i denne analysen likevel en konvensjonell og allment anerkjent tolkning av begrepet. Jeg vil bruke grensebegrepet som noe tosidig, som skiller og sågar fjerner ting og hendelser fra hverandre, og som absolutt ikke forener eller forbinder, men bare aksentuerer eksisterende forskjeller.

Jeg vil ta for meg grenseperspektivet og vise hvordan begrepet manifesterer seg på en rekke nivåer i boken, for eksempel geografisk og sjangermessig. Først og fremst som grenseoverskridelse: Geografisk, fordi fortelleren jo begynner med å krysse Store Kaukasus — den gang sett på som grensen mellom Europa og Asia — dernest hans utvisking av grensen mellom drøm og virkelighet, som er et hovedtrekk i hans fremstilling av seg selv som bokens fortellende jeg-person. Deretter vil jeg gå over til Hamsuns grensesetting. På Hamsuns tid var jo Sør-Kaukasus en del av Det russiske imperium, og området var delt i guvernementer. Tbilisi var ikke Georgias hovedstad, men administrasjonssenteret for hele Kaukasus og sete for tsarens stattholder.

Guvernementsgrensene eksisterer ikke for Hamsun. Derimot trekker han opp sine egne grenser mellom det han opplever som orientalsk og det han opplever som vestlig, både topografisk, religiøst og kulturelt. Topografisk for eksempel i beskrivelsen av Tbilisi, hvor vi ikke finner noen nærmere skildring av de høyborgerlige bydelene (selv om det var der han bodde). De var stort sett bebodd av kristne-georgiere, russere og armenere. Det fortelleren fascineres av i byens topografi, er de trange smugene i Gamlebyen, hvor muslimske og zoroastrianske håndverkere og handelsmenn hadde sine verksteder og utvalg. Hans religiøse og kulturelle grenseopptrekking skjer også etter lignende kriterier. Armenerne beskrives gjennomgående negativt og nesten foraktelig i boken, mens deres og georgiernes kristne kulturarv knapt nevnes. Ikke noen av Tbilisis kirker er nevnt, og i sin reise ned fra Kaukasusfjellene til Tbilisi unngår han på finurlig vis å beskrive klostrene og kirkene i Ananuri og Mtskheta. Hans forkjærlighet for alt ikke-vestlig og ikke-kristent ligger opp i dagen. Med sine grensesettinger og grenseoverskridelser skaper han så å si sin egen «Orientalisme» i boken.

Det er ikke tilfeldig at *I Æventyrland* ofte nevnes sammen med *Sult* og *På gjengrodde stier*. I alle tre verk er det nesten umulig å si hvor grensen går mellom jeg-personen og Knut Hamsun selv. Grensen mellom dokumenterbar virkelighet og fiksjon er høyst vilkårlig. Samtidig krysser og beskriver Hamsun og/eller hans jeg-person i *I Æventyrland* helt reelle geografiske grenser. Selv om disse grensene på den tiden ikke var politiske, var de jo selvsagt etniske, religiøse og kulturelle, og med et meget stort mangfold. Men Hamsun observerer ikke bare disse kulturelle grensene. Han prøver gjennom dem å se det

han selv (!) har lyst til å se, og setter helt bevisst dikotomien mellom Oksidenten og Orienten på spissen, mellom det han oppfatter som den vestlige teknokratiske sivilisasjon og kaukasiernes uberørte naturlige tilværelse. Slik omformer han i sin fascinerende ordkunst Sørkaukasus i sitt bilde.

I Æventyrland er basert på en reell reise som fant sted i 1899. Hamsun reiste da sammen med kona Bergljot til Det russiske imperium. Selv om dette var ikke første gang Hamsun var i utlandet, var dette hans første og muligens den eneste reisen, hvor han var en vanlig reisende: «[D]en eneste Rejse jeg har gjort i mit Liv» (Hamsun 1995, 200). Slik omtaler Hamsun sin ovennevnte reise i et brev fra 29. juli 1902 til sin venn og tyske forlegger Albert Langen. Samtidig kan man uten videre si at inntrykkene Hamsun fikk under reisen var meget dyptgående: «Det er i min fortunlede Hjærne mindst et Aar, siden vi forlod Finland. Jeg paastaar iblandt, at det er tre Aar siden, men da sier Bergljot at jeg overdriver», skrev Hamsun like etter reisen til sin venn, den finske bokhandleren Wentzel Hagelstam (Hamsun 1995, 130). Til den samme Hagelstam skriver han også følgende: «Og saa Kaukasus! Jeg har ikke i min vildeste Fantasi tænkt mig noget saa vældigt. Det virked saa voldsomt paa mig iblant, at jeg begyndte at græde [...]» (Hamsun 1995, 138-9). Man ser heller ikke mindre begeistring over den gjennomførte reisen i brevet Hamsun den 15. desember 1900 skrev til Dagny Kristensen, som var hans russiskkyndige venninne og samtidig orientlisten Brede Kristensens søster:

Det maa være vidunderligt at kunne Russisk. Aa Gud, hvor jeg gjerne vilde kunne det! Jeg har været i Petersburg og Moskwa, har rejst gennem Rusland og Kaukasien, - et vældigere og skønnere Æventyr oplever jeg aldrig, specielt Rejsen fra Wladikaukas over Bjærgene til Tiflis. [...] Det er en anden Klode, vakkere Mennesker, rødere Vin, højere Bjærg. Og omkring Kasbæk tror jeg, at Gud bor hele Aaret. (Hamsun 1995, 165)

«Dette er faktisk *I Æventyrland* i miniatyr», sier Martin Nag med rette om disse ordene til Hamsun (Nag 2001, 304).

Som leser hadde Hamsun en fascinasjon for turbeskrivelser så vel som for memoarer, jakthistorier og brevsamlinger. På spørsmål i en enquête i Gyldendals julekatalog i 1927 om hvilken bok han satte mest pris på, svarte han uten å nøle mye: *En polsk flyktnings historie*. Dette var hans favorittbok. Her er en virkelig flukt fra Sibir beskrevet (Wærp 1999, 239). Boken, skrevet av Rufin Piotrovski, ble senere i 1934 oversatt og utgitt på norsk med Hamsuns anbefaling og forord. Leseren Hamsuns spesielle interesse for dokumentarlitteratur bekreftes fra forskjellige fakta, samt fra memoarene til hans samtidige. Som Henning Howlid Wærp bemerker i sin artikkel *Knut Hamsun som reiseskildrer: I Æventyrland*, «I en takk til forfatteren Eilert Bjerke for reiseskildringen *Judæa drømmer* berømmer Hamsun ham nettopp for valget av sjanger: ‘Det er dem som har Hode som gjør slikt, jeg vet ikke en eneste stor Dikter som ikke har gjort det, Goethe, Hugo, Bjørnson [...] Heine’» (Wærp 1999, 240).

Når det gjelder selve Hamsuns reise i Kaukasus, tyder veldig mye på at den berømte forfatteren i utgangspunktet hadde tenkt å skrive bare en ganske tradisjonell og faktabasert bok om denne reisen. Under reisen samlet han fakta for dette formålet og tok til og med en del fotografier. I denne sammenheng må vi også huske hva Hamsun like etter reisen skriver til sin venn og tyske forlegger Albert Langen: «How about a *Germain* edition of my book on this journey? It is to be richly illustrated, I have a large amount of

good photographs with me. *Tell me your opinion!*» (Hamsun 1995, 131). Nesten den samme planen antydes i Hamsuns brev til Wentzel Hagelstam, også skrevet like etter reisen: «Jeg begynner nu at arbeide. Min illustrerede Bog fra Rejsen kommer rimeligvis i Hæfter, samtidig hos Gyldendal og i München» (Hamsun 1995, 135). Men det ser ut at under arbeidet med boka skjedde det store og betydningsfulle forandringer. Det var sikkert nettopp i arbeidsprosessen med stoffet Hamsun gikk over «reiseskildringens grense»:

Hamsun var stolt over det nye bokprosjektet sitt [...] Han ville den skulle bli god, og brukte mye tid. Han strevde både med form og tittel [...] og lenge het den bare Kaukasusbogen. Men han trivdes med sitt arbeid. Det framkommer tydelig i et brev [fra 11. august 1902] der han skriver [...] til Albert Langen: «...For Øjeblikket er jeg forresten mest glad i Kaukasusbogen, som blir den bedste jeg har gjort.» (Rudborg & Førland 2000, 201)

Det er veldig lett å være enig med Ingar Sletten Kolloen, når han sier om Hamsun og hans verk: «Han hadde altså levd seg inn i utallige andres reiseinntrykk. Men han ville ikke ha vært den han var om han ikke forsøkte å tilføre genren noe mer. Han skrev sin egen identitetsletning og verdiorientering inn i boken» (Kolloen 2009, 10-11).

Førsteutgaven av verket som Hamsun omtalte som *Kaukasusbogen*, fikk tittelen *I Æventyrland. Opplevet og drømt i Kaukasien* (1903). Jeg er ikke enig med Hamsun i at *Kaukasusbogen* er det beste han har gjort, særlig med tanke på at han den gangen allerede hadde skrevet ferdig sin geniale diktning fra 1890-årene. Likevel er *I Æventyrland* en svært viktig tekst i hans forfatterbiografi. Ordet «tekst» bruker jeg ikke tilfeldig. Jeg har også tidligere stilt følgende spørsmål: «Kan Hamsuns bok overhode kalles en reiseberetning, eller er dette en roman, hvor fortelleren er hovedpersonen?» (Loria 2011, 37). I alle fall bryter Hamsun etablerte genregrenser med blant annet *I Æventyrland*. Ja, boka var først uten tvil tenkt som en vanlig dokumenterbar reiseskildring, men den teksten leseren fikk til slutt er vesentlig distansert fra det man i hele tatt kan kalle for reisebeskrivelse. Til tross for at undertittelen (*Opplevet og drømt i Kaukasien*) rett og slett er fjernet fra og med den andre utgaven av boka, er denne drømme-komponenten i teksten så merkbar at den hindrer meg fra å oppfatte verket som en mer eller mindre vanlig, faktabasert reiseskildring. Sett med mine øyne, må man, som et minimum, betrakte *I Æventyrland* som en slags sjangerhybrid, om ikke som en roman i ordets vanlige forstand. Likevel er slik jeg ser det *I Æventyrland* først og fremst en fiksjon, selv om den til en vis grad baserer seg på reelle fakta og på en reell reise. Det er en stor forskjell mellom Hamsuns bok og for eksempel Fridtjof Nansens reiseskildring *Gjennom Kaukasus til Volga*. Sammenligningen av disse to bøker av de to verdenskjente nordmenn er aktuell på grunn av at de i sine verk snakker hovedsakelig om de samme territorier. Men som Aage Træffen påpeker: «På mange måter er Nansens bok om den objektive oppfatningen av Kaukasia, mens Hamsuns er den subjektive oppfattelsen av det samme» (Træffen 1984, 7). Ser man på disse to verk samtidig, oppfatter man etter min mening veldig lett at disse to bøkene skiller seg vesentlig fra hverandre rent genremessig, og særlig nettopp takket være det som Aage Træffen med rette fokuserer på.

Jeg mener at Hamsuns Kaukasus-bok ligger genremessig tettere opp til hans egne verk som for eksempel *Sult* og særlig *På gjengrodde stier*. I *I Æventyrland* ser vi en fortellende jeg-person som har svært mye felles med selve forfatteren, men for leseren er det likevel

umulig å si hvor i boka grensen går mellom virkelighet og skjønnlitterær fantasi. Vi er nødt til å tenke grundig over om jeg-personen, og særlig alle hans handlinger, fullt ut kan identifiseres med selve forfatteren og hans eventuelle historier under reisen. Jeg-personen viser heller ikke nødvendigvis frem sin identitet under den reisen som er skildret i verket. Det nevnes aldri i teksten om jeg-personen er forfatter. Når det gjelder Bergljot, er hun rett og slett helt ignorert. Hun nevnes ikke med navn og vi får bare en gang, i begynnelsen av teksten, vite at hun egentlig er fortellerens kone.

I Æventyrland krysser våre reisende helt reelle geografiske grenser, selv om disse grensene i den tiden ikke var politiske. Fortellerjeget, og hans «reisefelle» eller «reisekamerat», som Bergljot kan identifiseres med, starter sin reise i Finland. I den tiden var ikke Finland en uavhengig nasjon (dette skjedde først i desember 1917), men et autonomt storfyrstedømme med nokså betydelig selvstyre, men allikevel innenfor Det russiske imperium. Det første stoppet under reisen er St. Petersburg: «Vi befinner os først i september i St. Petersburg. Jeg skal med statsstipendium gjøre en reise til Kaukasien, til Orienten, Persien, Tyrkiet. Vi kommer fra Finland hvor vi har bodd et år», sier fortellerjeget (Hamsun 2000, 5). I den tiden var St. Petersburg hovedstaden i Det russiske imperium og hadde hatt denne statusen siden 1712 fram til 1918. Da Hamsun og Bergljot reiste dit var St. Petersburg en av de største byene i Europa.

Neste stopp for våre reisende er Moskva, hvor de ankommer med tog. På denne tiden var ikke Moskva lenger hovedstad i Russland, men fortsatt en meget stor og vesentlig by, ikke bare i russisk målestokk. Moskva gjør et spesielt inntrykk på fortellerjeget, som med overdrivelse hevder at «[han] har såvidt vært i fire av de fem verdensdele» (det hadde i hvert fall Hamsun ikke vært på den tiden), men har ikke sett vakrere by enn Moskva: «men Moskva den er æventyrlig» (Hamsun 2000, 9). Det er under besøket i Moskva Hamsun eller fortellerjeget uttrykker sin beundring overfor slaver og overfor den russiske litteraturen: «Slaver! Tænker jeg og ser på dem, fremtidens folk, verdens seierherrer efter germanerne! I et slikt folk kan en litteratur som den russiske vælde op, grænseløst, himmelstormende, i otte tykke varme væld fra deres otte diktergiganter» (Hamsun 2000, 13-14).

Fra Moskva reiser de mot Sør, med et tog til Vladikavkaz via Rostov og via andre mer eller mindre små byer og steder. Underveis foregår det ikke spesielt underlige hendelser med våre reisende før de nærmer seg Kaukasus. Men allerede i nærheten av Kaukasus begynner jeget å forsere realitetens grense og noen fordommer, stort sett av positiv art, dukker også opp: «Druerne er de herligste jeg endnu har smakt i mit liv og jeg skammer mig litt over at jeg før i tiden hadde spist slikt noget som europæiske druer med velbehag» (Hamsun 2000, 27). Slik omtaler jeget de druene han har kjøpt på stasjonen i Armavir, en liten by i Sørussland i nåværende Krasnodar fylke. Men dette er likevel bare en innledning til de mystiske hendelser som starter med jeget i byen Vladikavkaz ved selve foten av Kaukasus. Vladikavkaz (som på russisk betyr Kaukasus' herre), var grunnlagt av russere som deres hovedmilitærbase i Nordkaukasus på slutten av det attende århundre. Der har det nesten alltid bodd, og bor fortsatt, ikke bare ossetere og russere, men også en del armenere og georgiere. Nå er Vladikavkaz hovedstaden i Republikken Nord-Ossetia, som er en del av Den russiske føderasjon. Da Knut og Bergljot reiste til Kaukasus, hadde ikke ossetere noe autonom enhet innenfor Det russiske imperium, og Ossetia eksisterte ikke som et politisk eller administrativt begrep. Det er nettopp i Vladikavkaz fortellerjeget i *I Æventyrland* kommer på følgende: «Da en barbarkeiser blev europæiseret begyndte han å bruke Kaukasien til — forvisningssted. Og hit forviste han fortrinsvis diktere»

(Hamsun 2000, 35). Det er da heller ikke en tilfeldighet at møtet med Kaukasus gir impulser til fortellerjegets bevissthet for tanker og refleksjoner generelt om litteratur og særlig om store litterære personer.

Det er i Vladikavkaz fortellerjeget første gang opplever en mystisk sykdom som han kaller for «kaukasiske feber». Denne såkalte sykdommen varer hele tiden mens han reiser i Kaukasus og nevnes minst tjue ganger i teksten. Man kunne tenke seg at dette i realiteten er malaria, men for at leseren ikke skal tro på det, nevner jeget i Batumi i «forbifarten» at kinin, som i den tid var medisin mot malaria, ikke kommer til å hjelpe ham. Samtidig må man ikke glemme at malaria på den tiden riktig nok var utbredt ved myrområdene ved Svartehavet, men ikke i de kaukasiske fjellområdene, hvor fortelleren egentlig først får denne såkalte sykdommen. At dette neppe kan være malaria, viser seg også når den samme såkalte sykdommen forstyrrer en ingeniør fra Vesten som jobber i Baku. Det som likeledes tyder på at vi i boka ikke nødvendigvis befinner oss innenfor «realitetens grense» er den omstendigheten at denne såkalte sykdommen ikke forstyrrer vedkommende ellers, men bare når han er i Kaukasus. Fortellerjeget vet som sagt godt at den «kaukasiske feberen» ikke kureres med kinin, og han kommer istedenfor med en viss selvironi på en «universell medisin»: «kognak i et ølglass» (Hamsun 2000, 36).

Fra Vladikavkaz reiser fortellerjeget sammen med sin reisekamerat over Storkaukasus med hesteskys. Storkaukasus regnes fortsatt (og spesielt i Hamsuns tid) av mange som en grenseovergang fra Europa til Asia, selv om, georgiere, aldri har likt denne oppfatningen særlig og hele tiden betrakter også Sørkaukasus som del av Europa i likhet med Nordkaukasus.¹ Vladikavkaz ligger helt ved grensen av det som i dag er en uavhengig georgisk stat, og det som også historisk sett hele tiden har vært georgiske territorier. Men da Hamsun og Bergljot reiste til Kaukasus, var georgiske statsdannelser allerede opphevet av Det russiske imperium (i Øst-Georgia i 1801 og i Vest-Georgia noen år senere), og det fantes heller ikke noen politiske grenser mellom Nord- og Sørkaukasus. Georgia, landet med nesten tre tusen års statshistorie, forsvant fra verdens politiske kart. Vi må også være klar over at til og med selve begrepet «Georgia» er blitt tatt ut av det politiske ordforrådet. Innen det territoriet som en gang var Georgia, har Russland etablert to guvernementer, ikke kalt f.eks. Øst- og Vestgeorgia, men etter navnet på de sentrale byenes navn, dvs. Tbilisiguvernementet og Kutaisiguvernementet. Her vil jeg også bemerke at blant georgiske intellektuelle på den tiden Hamsun kom til Kaukasus, ble Finland med sin daværende autonomi innenfor Russland ofte brukt som en slags mulig modell for Georgias nærmeste framtid.²

Selv om Knut og Bergljot, rett og slett ikke kunne se og krysse Georgias politiske eller administrative grenser, siden de reiste fra Vladikavkaz mot sør, krysset de likevel landets etniske, kulturelle og ikke minst religiøse grenser. Men dette prøver fortellerjeget, etter min mening, å overse. Han snakker for eksempel aldri i boka om en egen georgisk kristen kultur og ikke en gang om en særlig georgisk kirkearkitektur. Selv om russerne allerede i 1811 opphevet Den autokefale apostoliske georgiske ortodokse kirke og innlemmet georgierne i Den russiske, er det en tydelig forskjell mellom russisk og georgisk

¹ Her vil jeg for objektivitetens skyld nevne, og det er interessant også fra andre synsvinkler, at til og med Baku, som også i Hamsuns og Bergljots tid var en muslimsk by i Sørkaukasus, er Europa i hvert fall for Bergljot. Til sin venninne Allele i Hamburg skriver hun derfra: «Vi er nu i Europas østligste by, vid det Kaspiske hav» (Rudborg & Førland 2000, 95).

² Såpass urealistisk virket i den tiden tanken på en helt uavhengig georgisk stat, som georgiere likevel fikk relativt snart, i mai 1918

kirkearkitektur, som vanligvis også de fleste utlendinger oppfatter med en gang. Men det særegne georgiske var Hamsun eller hans fortellerjeg mindre interessert i. Han «får vite» for eksempel allerede på skysstasjonen Kasbek, at dette er et russisk kloster som er dekket av snø, helt i nærheten av det meget høye fjellet som også heter Kasbek. Med stor sannsynlighet er det her tale om Gergeti klosteret, som befinner seg på en høyde av ca 2200 m og som er en av de betydeligste eksempler på georgisk kristelig arkitektur fra begynnelsen av 14. århundre.

Som det også fremgår fra det allerede siterte brevet til Dagny Kristensen, har Kasbek-fjellet gjort et uforglemmelig inntrykk på Hamsun. I boka heter det følgende:

Det rykker en sælsom følelse igjennom os, berget står der som opsvoren av de andre berge, det er som et væsen fra en anden verden som står og ser på os. Jeg tumler ut av vognen og kommer meg bak kaleschen og holder mig fast der og ser. I dette øieblik omfavnes jeg av en hvirvelfølelse, jeg løftes op fra veien, ut av hængslerne, det er som jeg står ansigt til ansigt med en Gud. (Hamsun 2000, 44)

Det er først her den metafysiske dimensjonen manifesterer seg spesielt tydelig i boka, først her forsøker fortellerjegets bevissthet om å krysse mulighetens grenser og fatte det som ligger skjult i naturen og universet. Straks etter dette lar Hamsun sitt fortellerjeg for første gang under denne reisen ha assosiasjoner om å være kommet hjem og tilbake til barndommen. Samtidig får leseren et ganske klart inntrykk av at her oppheves alle grenser når det gjelder tid og rom. Hamsun, som ikke hadde vært i Nordland på hele tjue år, kommer plutselig på følgende: «Nu er det vel aften hjemme i Norge, tænker jeg, og solen går mange steder ned i havet. Da er solen rød når den går ned, ja hjemme i Nordland er den mangen gang endda rødere end andre steder. Nå, lat nu det være godt...» (Hamsun 2000, 55-56). Det er sikkert ikke tilfeldig at Hamsun meget snart etter sin Kaukasus-reise besøkte Nordland: «Reisen til eventyrlandet i øst forløste lengselen i ham etter eventyrlandet i nord. Minnene herfra skulle nå i bok etter bok bli hans nye store litterære reservoar», bemerker med rette Ingar Sletten Kolloen (Kolloen 2009, 11). Men i selve Hamsuns bok fortsetter det ovennevnte sitatet nokså metafysisk. I hvert fall får leseren enda en gang følelsen av at fortellerjeget befinner seg langt utenfor grenser for det man kunne kalle for den empiriske virkeligheten:

Jeg sætter mig på marken og ser tilveirs, og da jeg er av dem som til forskjel fra mangen anden endnu ikke er kommet på det rene med Gud sitter jeg en stund i tanker angående Gud og hans skapning. Det var en dyp og trollsk verden jeg var kommet til nu, dette gamle forvisningssted var det vidunderligste av alle lande. (Hamsun 2000, 56)

I det allerede nevnte brevet til Dagny Kristensen omtaler Hamsun sin reise i Det russiske imperiet som et «Æventyr» og fremhever i denne sammenheng «[...] spesielt Rejsen fra Wladikaukas over Bjærgene til Tiflis» (Hamsun 1995, 165). Samtidig må det også sies at det nettopp på denne strekningen mellom Vladikavkaz og Tbilisi skjer de mest merkelige og mystiske ting i boka. Det er her i teksten forfatteren mer enn gjerne, og oftest, bryter realitetens grenser. Man kan også fokusere på de «feberaktige historier» som «finner sted» i nærheten av et småsted som heter Kobi (Loria 2005). Der «ser» man en meget underlig scene hvor folk med «eksotisk villhet» tilbereder og spiser hestekjøtt. Det har

alltid bodd georgiere i Kobi, og de spiser aldri hestekjøtt. Derfor er det lite sannsynlig at scenen med hestekjøttet er reell (Loria 2005, 84). Med den skaper Hamsun en gåtefull aura; det mystiske måltidet blir innledningsfasen til de mystiske begivenhetene som følger, hvor historien om Kobi gradvis løsrives fra logikkens ramme. Men dette er enda ikke det underligste som kan skje under «Rejsen fra Wladikaukas over Bjærgene til Tiflis». Passasjen hvor fortellingen fullt går over logikkens grenser, kommer litt senere, på nattetid, mens fortellejegets reisefølge bare sover for seg selv. Fortelleren finner en hest og rir over fjellet, kommer til en underlig landsby hvor det bor muslimer, inviteres hjem til en av dem, hvor verten har et lite harem, noe som fremkaller stadig overraskende fantasier i den fremmede rytterens hode. Han gripes av medfølelse med haremskvinnene, råder dem til å starte en kvinnefrigjøringsbevegelse og skriver til og med et dikt disse undertrykte kan bruke som bevegelsens nasjonalsang. Dette kan ikke forstås innenfor grensene til den dokumenterbare reiseskildringen, ikke minst fordi det aldri har bodd muslimer i nærheten av Kobi, i hvert fall ikke i de georgiske landsbyene. Også selve fortellertonen er et symptom på fortellerens feberfantasi. Like vanskelig er det å oppfatte som en realitet hovedpersonens forhold til politioffiseren med det jødiske ansiktet, en figur som er der under hele reisen. Denne historien utgjør en slags miniroman innenfor *I Æventyrlands* felles komposisjonsramme. Denne politimannen blir stadig mer og mer mystisk. Heller ikke dette mysterium blir avdekket eller avklart: Med et mystisk trylleslag tar forfatteren ham ganske enkelt plutselig uventet vekk fra handlingen (Loria 2005, 84).

På veien til Tbilisi skjer også andre underlige hendelser, om enn av en annen art. At fortellejeget i *I Æventyrland* i mindre grad bryr seg om å gå inn på det særartede georgiske, har jeg allerede så vidt vært inne på. Hamsuns bok er ved flere anledninger blitt kritisert for dette i Georgia. Til og med Konstantin Gamsakhurdia (1893–1975) som uten tvil er en av de største georgiske prosaforfattere i moderne tid, og som forøvrig var en fanatisk Hamsun-beundrer, uttaler seg allerede i sitt essay «Ukrainas Themis» fra 1931 kritisk blant annet om Hamsuns *I Æventyrland*:

Jeg har truffet mange meget velutdannede mennesker i Vesten, som bare kunne noe om Kaukasus fra de bedrøvelige opplysningene som Herodot og Strabo gir. La oss ta noen dagbøker eller memoarer av berømte europeiske forfattere fra vår egen tid. For en overfladiskhet, for en uvitenhet er det som vanligvis manifesterer seg i disse meget kjente forfatteres iakttakelser! Vi kan ta som et eksempel på dette Knut Hamsuns reisebok *I eventyrenes land* [Gamsakhurdia feilsiterer her Hamsuns tittel for å uttrykke sin nedsettende holdning til *I Æventyrland*] ... [...] man må si at etter Kipling har hele den vestlige litteraturen om Orienten jaktet på det eksotiske. (Gamsakhurdia 1983, 187)

I 1971 kommer to meget skarpskodde georgiske litteraturvitere, Nodar Kakabadze og Nodar Rukhadze, begge med europeisk modernistisk litteratur som sin akademiske bakgrunn, med en ny kritikk mot Hamsun, som går på det samme. Selv om jeg tar avstand fra mine landsmenns ovennevnte holdning, vil jeg, med sitatene både overfor og nedenfor, minne leseren om hva det egentlig er de misliker spesielt:

Det må sies helt fra begynnelsen, at Knut Hamsun oppfatter Kaukasus som en helhet og har vanskeligheter med å skjelne mellom de enkelte land i Kaukasus. I det store og hele snakker Hamsun om Kaukasus som et helhetlig geografisk, etnisk, kulturelt, osv. begrep. Dessuten tror forfatteren at Kaukasus er en

organisk del av den muslimske Orienten. For å si det rett ut, det er veldig mange feil og kuriositeter i denne boken og generelt er boken skrevet fra et galt synspunkt. [...] Han [Hamsun] kunne ikke få tilstrekkelig informasjon fra de tilfeldige og tvilsomme menneskene som han havnet blant under Kaukasusreisen. [...] Uheldigvis var reisende i forrige århundre og i begynnelsen av vårt interessert i og tiltrukket av det som var orientalsk og asiatisk i Tbilisi, dvs. det som var annerledes enn deres eget miljø og deres egen tilværelse. [...] Dessverre nådde ikke Hamsun dypet av Georgias nasjonalånd, vår kultur og sivilisasjon. (Kakabadze & Rukhadze 1971)

Det at Hamsun, generelt, ikke har nok kunnskaper når det gjelder Kaukasus, er på en måte et helt objektivt faktum og virker i og for seg helt naturlig. Som et resultat av dette, ser man av og til *I Æventyrland* feil som Hamsun ellers meget lett kunne ha unngått. Men det er ikke alltid så lett å si hvor i *I Æventyrland* grensen går mellom på den ene siden «overfladiskhet» og «uvitenhet» (for å bruke K. Gamsakhurdias ord), og på den andre siden, forfatterens bevisste og gjennomtenkte valg. I sitt andre kaukasiske verk, skuespillet *Dronning Tamara*, forsøker Hamsun «bevisst og konsekvent [...] å virkeliggjøre noen av sine ideologiske grunnprinsipper» (Loria 2011, 31). Dette gjelder i stor grad også *I Æventyrland*. Hamsun polariserer maksimalt, og helt konsekvent, dikotomien mellom Oksidenten og Orienten. I denne konteksten vil han bare se det orientalske i Kaukasus. Da blir han nødt til å ignorere, eller i hvert fall bagatellisere så langt det lar seg gjøre, alt som i Kaukasus kan assosieres med Vesten. Derfor bryr han ikke seg om at for eksempel Georgia på Hamsuns tid hadde mer enn 1800 års sammenhengende kristen historie. Ikke bare blir georgiernes kristne kulturarv nesten ikke nevnt, fortellerjeget finner alltid et eller annet påskudd for å unngå å komme ansikt til ansikt med georgiske kulturelle minnesmerker, slik det skjer når våre reisende unnlater å kjøre innom Mtskheta, Georgias eldste hovedstad. Byen er kjent for sine gamle kristne kirker og klostre. Den ligger endatil i nærheten av Tbilisi, ikke langt fra den ruten fortellerjeget og reisekameraten kommer på sin vei ned fra Kaukasusfjellene. Selv om alt dette har sin ideologiske forklaring i *I Æventyrland* og absolutt ikke er tilfeldig, virker det på sitt vis allikevel høyst underlig. Det gjelder spesielt hvis man samtidig har i hodet at verket kalles for en reiseskildring. Den reaksjonen som boka fikk fra de fleste georgiske litterater (Gamsakhurdia, Rukhadze og Kakabadze utgjør ikke noe unntak), kan oppfattes som en bekreftelse på at i alle fall de fleste georgiere ikke aksepterer at Hamsun i *I Æventyrland* setter grenser for det vi kan kalle sin Orient. Hamsun vet utvilsomt mye mer om Georgia enn det han viser oss her. I et brev til Wentzel Hagelstam fra 1903 skriver han for eksempel om skuespillet *Dronning Tamara*: «[...] Jeg har hele Vejen holdt meg til Historien» (Hamsun 1995, 240). Også Akaki Gelovani, den første oversetteren av *Dronning Tamara* til georgisk (men ikke fra norsk), bemerker med rette følgende:

Den historiske situasjonen er i det store og hele tegnet livaktig og presist, historiene skildret i stykket – Tamaras framgang, Georgias styrke og utstrekning, Khaners og Atabagers underordning, erobringen av Kharsi, som faktisk fant sted i 1204, og mange andre – gir stykket dets betydning som diktning basert på Georgias historiske virkelighet. (Gelovani 1991, 136)

Men dette er ikke tilfelle i *I Æventyrland*. Selv om dette for de fleste georgiere virker underlig og til og med uforståelig, bygger Hamsun i verket sitt eget Kaukasus som en del av sin Orient. Innenfor disse grensene er det ikke rom for det kristne Georgia.

Som Henning Howlid Wærp bemerker: «Øst-vest dikotomien finnes imidlertid også innenfor Æventyrland» (Wærp 1999, 253). I denne konteksten er heller ikke Tbilisi noe unntak. Også her fokuserer fortellejeget på det han oppfatter som orientalsk. Noe annet er han ikke interessert i: «Her ligger nu det asiatiske kvarter stille og godt et sted i verden. Det er endog omgitt av en handelsbys moderne amerikanske larm, men her er stille» (Hamsun 2000, 109). Geografisk sett ligger Tbilisi ganske sentralt i (Sør)Kaukasus. Samtidig var jo Tbilisi på Hamsuns tid administrasjonssenteret for hele Kaukasus og sete for tsarens stattholder. Også senere oppfattet russerne Tbilisi som et slags senter for i hvert fall hele Sørkaukasus.³ Historisk sett er Tbilisi uten tvil en slags grenseby, hvor ulike kulturer alltid har grenset opp mot og møtt hverandre. Og Gamlebyen i Tbilisi, det Hamsun i sitatet ovenfor kaller «det asiatiske kvarter», har i realiteten alltid hatt orientalske trekk. Dette har mange forskjellige historiske årsaker. For eksempel var Tbilisi i middelalderen i over tre hundre år under araberne, og ble først befridd av den store georgiske kongen Davit den IV i 1122. Men begrepet «det asiatiske kvarter» ser likevel ut til å være Hamsuns oppfinnelse. Etter alt som er blitt sagt i denne artikkelen om Hamsuns tendens i *I Æventyrland* til å overse det som forbinder Kaukasus med Vesten, er det ikke så underlig at hans fortellerjeg også maksimalt ignorerer Tbilisi både som en kristen by, med georgieres, armeneres og russeres meget betydningsfulle kristne kulturarv, og som en borgerlig handelsby, dominert av russere og armenere.⁴ Hamsun gir ingen beskrivelse av de delene av byen hvor den kristne befolkningen bodde i hans tid. De fremstod ganske vestlige og absolutt ikke asiatiske, verken med tanke på arkitektur eller på noe annet vis.

I sin artikkel om *I Æventyrland* fokuserer Henning Howlid Wærp blant annet på Hamsuns Orientalisme og analyserer denne problematikken i *I Æventyrland* i et perspektiv som Edward W. Said lanserer i sin kjente bok om Orientalismen. I denne sammenheng vil jeg minne om at Hamsun og den vestlige litteraturen generelt kritiseres i de nevnte sitatene til de georgiske litteratene som er skrevet før Sids bok kom ut. De kritiseres nettopp for å «jakte på» bare «det eksotiske» i Orienten (Gamsakhurdia 1983, 187), og for å bare bli «tiltrukket av det [...] som var annerledes enn deres eget miljø og deres egen tilværelse» (Kakabadze & Rukhadze 1971). I sin analyse av Hamsuns Orientalisme kommer Henning Howlid Wærp blant annet til følgende konklusjon:

Nå er Hamsuns poeng å oppvurdere Østen, men like fullt kan den dikotomiserende tenkningen sees innenfor den tradisjonen Said trekker opp, med en polarisering av ulikheten, slik at orientaleren blir mer orientalsk, og den vestlige mer vestlig. Dermed minskes også sjansen for å kunne møtes på tvers av forskjellige kulturer. (Wærp 1999, 254)

³ For eksempel like etter den sovjetiske okkupasjonen, i årene 1922-1936, var Tbilisi hovedstad, ikke bare for Den sosialistiske sovjetrepublikken Georgia, men for hele Den transkaukasiske sosialistiske føderative sovjetrepublikken, som ikke bare omfattet Georgia, men også Armenia og Azerebajjan.

⁴ Ifølge Baedekers *Russland* fra 1912, var Tbilisi en by på grensen mellom Asia og Europa, hvor et overveldende flertall av befolkningen besto av georgiere, russere og armenere, alle kristne folkeslag.

Selv om jeg forstår Wærps resonnement, vil jeg samtidig hevde at Hamsuns bok likevel er så spesiell og ikke minst så kontroversiell, at man også må kunne gi rom for andre vurderinger, som for eksempel følgende av biografen Ingar Sletten Kolloen, når han uforbeholdent hevder at «Hamsun gir oss innsikt vi trenger også i dag. *I eventyrland* er også en av de mest islamvennlige bøker noen norsk forfatter har skrevet» (Kolloen 2009, 13). I alle fall er det slik jeg ser det ingenting i den ovennevnte boka som direkte tyder på at Hamsun har noe mot Islam og muslimer.

For meg er det åpenbart at Hamsun overfører sine ideer til Kaukasus, bygger opp sitt eget Kaukasus, og bruker Kaukasus som et sted hvor han later som om den ideologi han ellers kjemper for allerede er realisert. Samtidig kan vi ikke utelukke at han også selv fikk noen impulser fra det helt reelle Kaukasus og fra få eller mange, men faktiske kaukasieres levemåte, som han også hadde sett i virkeligheten, og dermed oppfattet som støtte og nye argumenter for det han allerede stod for. Det er også i denne sammenheng svært vanskelig å si hvor grensene går mellom hva som er reelt og hva som bare er hans ideer. Som så ofte befinner Hamsun seg også i dette tilfellet i et grenseperspektiv. Hans forhold til Kaukasus er ikke nødvendigvis ensidig, men mer eller mindre interaktivt, mer eller mindre gjensidig. I alle fall kommer Ingar Sletten Kolloen, mens han drøfter *I eventyrland*, i denne konteksten på følgende:

Under sin dannelsesreise til Paris var han [Hamsun] hele tiden blitt konfrontert med sin manglende borgerlige bakgrunn. Under reisen østover skjedde det motsatte, han observerte mennesker, skikker og væremåter som styrket hans identitet og grunnlaget for hans kritikk av den moderne verden. Det gikk opp for ham at de minst tidsåndsbesmittede i hans eget hjemland var folket han selv stammet fra, bønder. (Kolloen 2009, 9)

Etter min mening har Kolloen rett i det som han sier ovenfor. Vi har uten tvil mange gode grunner til å tro at reisen i Russland, og særlig i Kaukasus, har hatt en stor betydning for Hamsun, ikke bare for ham som forfatter, men mer spesielt med tanke på hans selvtillit når det gjelder det idégrunnlag og den verdensanskuelse han allerede sympatiserte med. Jeg er enig med Kolloen når han skriver følgende om denne meget interessante og oppsiktsvekkende boken:

Men her er ingen sårsoner som i *Sult*, eller tragisk slutt som i *Mysterier*. *I eventyrland* er Hamsuns aller lyseste verk. Det er også et av de viktigste han skrev — rett og slett fordi reisen og arbeidet med manuskriptet var med på å endre ham. For den som søker større innsikt i så vel hans diktning som hans merkelige skjebne og fatale politiske verdivalg, er boken ikke til å komme utenom. Han inntok fra nå av en ny litterær posisjon [...] Det er en sterk forbindelseslinje fra østerledreisen og *I eventyrland* fram til *Markens grøde*, der han reiser utopien med Isak, en «jordbruker uten nåde. En gjenoppstanden fra fortiden som peker framtiden ut». (Kolloen 2009, 12)

For å avrunde min diskusjon vil jeg hevde at Hamsuns *I Æventyrland* etter alt å dømme ikke er noen virkelighetsbeskrivende reiseskildring. Forfatteren mystifiserer, blander kortene hele tiden, danner en alternativ virkelighet, som svært ofte ikke stemmer overens med den han reelt ser eller opplever under sin Kaukasus-reise. Hamsun som forfatter og Hamsuns fortellerjeg som hovedperson beveger seg i boka tvers over forskjellige grenser.

Til og med fortellerstilen er i verket variabel og merkbart grenseoverskridende. *I Æventyrland* er kanskje ikke det beste Hamsun har gjort. Men samtidig er boka med alle sine mange kvaliteter et meget viktig (grense)overgangsverk i Hamsuns lange og mangfoldige forfatterskap.

Bibliografi

- Baedeker, Karl. 1912. *Russland nebst Teheran, Port Arthur, Peking. Handbuch für Reisende*. Mit 40 Karten, 67 Plänen und 11 Grundrissen. Siebente Auflage. (Tiflis: 446-453). Leipzig: Verlag von Karl Baedeker.
- Gamsakhurdia, Konstantine. 1983. *Verker i 10 bind, bind 7 (på georgisk)*. Tbilisi: sabchota sakartvelo.
- Gelovani, Akaki. 1991. «Knut Hamsunis piesa tamar mepeze» («Knut Hamsun og hans stykke om Dronning Tamara», på georgisk), *Khelovneba (Kunst)*, 3/ 1991, 135-137. Tbilisi.
- Hamsun, Knut. 1995. *Knut Hamsuns brev 1896-1907, bind 2*. (Utgitt av Harald S. Næss). Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, Knut. 2000. *I Æventyrland. Oplevet og drømt i Kaukasien*. Oslo: Gyldendal.
- Kakabadze, Nodar & Nodar Rukhadze. 1971. "knut hamsuni da sakartvelo" ("Knut Hamsun og Georgia", på georgisk), *literaturuli sakartvelo (Det literære Georgia)*, 12. 02. 1971. Tbilisi.
- Kolloen, Ingar Sletten. 2009. «Før-hippien Knut Hamsuns store reise». I *I eventyrland*, av Knut Hamsun, 5-13. Oslo: De norske bokklubbene.
- Loria, Kakhaber. 2005. «Hamsuns kaukasiske mysterium». *Syn og Segn*, 3/2005, 80-85. Oslo: Samlaget.
- Loria, Kakhaber. 2011. «'-et vældigere og skønnere Æventyr oplever jeg aldrig' : Hamsuns georgiske verk sett med georgieres øyne». I *Hamsun i Tromsø V: rapport fra den 5. internasjonale Hamsun-konferanse 2011*, 21-41. Hamarøy : Hamsun-selskapet.
- Nag, Martin. 2001. *Myter! Myter!* Stavanger: Kveldsbel-eika forlag.
- Nansen, Fridtjof. 1941. *Fra Svalbard til Kaukasus, bind 5: Gjennom Kaukasus til Volga*. Oslo: Jacob Dybwads Forlag.
- Rudborg, Bjørn & Ole Petter Førland. 2000. «I Æventyrland – 100 år etter». I *I Æventyrland. Oplevet og drømt i Kaukasien*, av Knut Hamsun, 141-203. Oslo: Gyldendal.
- Træffen, Aage. 1984. *Knut Hamsun: I Æventyrland. En analyse*. (4-måneders oppgave). Oslo: UiO.
- Wærp, Henning Howlid. 1999. «Knut Hamsun som reiseskildrer: I Æventyrland». I *Hamsun i Tromsø II: rapport fra den 2. internasjonale Hamsun-konferanse 1999*, 239-261. Hamarøy: Hamsun-selskapet.

Forfatterbiografi

Kakhaber Loria, Ph.D., Professor i litteraturvitenskap, Leder for Senter for Skandinaviske studier ved Tbilisi Statsuniversitetet (TSU), Georgia

Viktige publikasjoner:

From the Caucasus to the Polar Circle: Articles on Literature, Tbilisi: Logosi, 2019. (277 p.);

“Det dukket op en fremmed i byen”: Knut Hamsuns “Mysterier” og Guram Gegeshidzes
“En Synder”, in: *Nordlit*, # 38 (2016), p.p. 116-129;

Ibsen in Georgia: Milestones in the Reception, in: *Nordlit*, # 34 (2015), p.p. 465-478.

Kontakt: kakhaber.loria@tsu.ge